

подумати, чи відповідає здоровому глузду той спосіб вирішення проблеми, який пропонує полум'яний промовець. "А як би вчинив Я?" - ось перше запитання. Як це не дивно, найчастіше з'ясовується, що сам би так не вчинив.

Пошук суті проблеми

Маніпуляція багато в чому зводиться до того, що людям пропонують таке трактування проблеми, яке відводить від суті. Ще Ф. Достоевський говорив, що треба доходити до останніх запитань. Це означає, що треба відразу заперечувати запропоноване трактування і починати ставити запитання самому, крок за кроком заглиблюючись у проблему. Тоді швидко приходиш до тієї суті, від якої тебе хочуть відвести, як відводить льотчик від літака ракету, випускаючи теплову пастку; вона ракеті здається гарячішою за двигун літака, і ракета рине за нею.

Описані вище основні прийоми і методи можуть використовуватися як ефективний і надійний захист від маніпуляцій на рівні міжособистісних стосунків за безпосереднього контакту з маніпулятором.

Все викладене покликане сприяти у здійсненні того життєвого вибору, який унеможливує перетворення особистості на частину натовпу, оскільки це є необхідною умовою ефективності маніпуляції.

З огляду на викладене, вкрай важливою є здатність розпізнавати "чернь", щоб звільнитися від тих її властивостей, що вкорінилися у нашій свідомості, а точніше підсвідомості, і жити відповідно до запитів та законів власного індивідуального розвитку, а не бажань, норм, стереотипів, які домінують у натовпі й отрують атмосферу духовного життя суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Доценко Е.Л. Психология манипуляции / Е.Л. Доценко. — М., 1997. — 374 с.
2. Кара-Мурза С.Г. Манипуляция сознания / С.Г. Кара-Мурза. — М.: ЭКСМО-Пресс, 2001. — 832 с.
3. Русинка І.І. Психология : навч. Посіб. / І.І. Русинка. — К. : Знання, 2007. — 367 с.

Фурман А. В.

д. психол. н., професор, завідувач
кафедри психології та соціальної
роботи ЮФ ТНЕУ

Фурман О. Є.

д. психол. н., професор кафедри
психології та соціальної роботи ЮФ
ТНЕУ

МАНІПУЛЯЦІЯ ЯК ФЕНОМЕН СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ТИСКУ

Теперішнє життя має багато різноманітних особливостей. Зокрема, усілякі технологічні досягнення спричинили інформаційне перевантаження психіки людей, адже обсяг знань значно збільшився. Кожен по-своєму адаптується до змін та альтернативних підходів. За таких соціально стрімких,

динамічних умов суспільного розвитку важливого значення набуває вміння людей зрозуміти та оволодіти інформацією, і щонайголовніше – прийняти адекватне рішення у конкретній проблемній ситуації. При цьому внаслідок підвищеного рівня мисленнєвого перевантаження кожен з нас здебільшого розв’язує проблеми автоматично, тобто не задумуючись над їх суперечливим змістом. А маніпулятори в процесі досягнення своєї мети використовують відомі аксіоми впливу, щоб домогтися успіху.

У соціумі переважна більшість людей орієнтується на суспільні знання, норми, цінності. В країнах із високим індексом людського розвитку, де кожен обстоює демократичну свободу і справедливість, одним з основних моментів у взаємостосунках є права кожного громадянина. Тому очевидно, що маніпулятивність як риса особистості, утворює взаємини з іншими не як із повноцінними суб’єктами, а як з об’єктами, що, безперечно, суперечить кращим суспільно-ціннісним нормам і правам людини. Окрім того, маніпулятивна взаємодія у процесі спілкування розглядається як порушення порозуміння між співбесідниками, оскільки знищує емпатію, рівноправність та ін.

Зазначимо, що Е. Шостром [5] виокремлює кілька *причин маніпуляції*, що ґрунтуються на ідеях відомих дослідників. Зокрема, перша полягає у *вічному конфлікті людини із самою собою*, оскільки у повсякденному житті вона повинна розраховувати як на себе, так і на зовнішнє довкілля (Ф. Перлз); причину другої вбачають у самоповазі, любові, де плекається повага до її сутності (Е. Фромм). Але, відомо, що “більшість людей при всьому бажанні не можуть любити ближнього, тому що не люблять самих себе” [2, с. 124]. Третю пропонують Дж. Бугенталь та екзистенціалісти, стверджуючи, що *ризик і невизначеність*, які оточують усіх, спричиняють маніпулювання. Четверту причину Е. Шостром віднайшов у працях Дж. Хейлі, Е. Берна і В. Глассера. Так, Дж. Хейлі під час довготривалої роботи із шизофреніками помітив, що вони бояться *міжособистісних контактів*. Е. Берна вважає, що люди починають грати в «карти життя» для того, щоб краще керувати своїми емоціями й *унікати інтимності*. В. Глассер припускає, що один з основних людських страхів – це *страх скрутного положення*. І, насамкінець, п’яту причину маніпуляції пропонує А. Елліс, котрий пише, що кожний із нас проходить життєву школу й оволодіває аксіомами, на яких організовує своє повсякдення. Одна із них така: нам треба отримати *схвалення усіх і кожного*.

Водночас існує думка, що «людина маніпулює, оскільки *прагне владарювати*» [4], що відповідає філософії Ф. Ніцше, котрий вбачає основний мотив життя у волі до влади, яка природно вимагає нав’язування довкіллю своїх поглядів, переконань і цінностей. Отож *маніпулятор – це особистість, котра ставиться до людей ритуально, намагається уникнути інтимності у взаємостосунках і боїться будь-якої скрути, а також прагне до влади*. Звідси очевидно, що маніпуляція – це система ігор, стиль та сценарій життя, псевдофілософія буття, які спрямовані на те, щоб експлуатувати і контролювати себе, взаємостосунки, довкілля.

Е. Шостром виділяє чотири основних типи маніпулятивних систем [5]:

- *активний* маніпулятор прагне керувати іншими з допомогою активних методів, він не демонструє слабкості, користується соціальним статусом «батька», «старшого сержанта» чи «вчителя», домагається контролю; його улюблена техніка впливу – обов’язок й очікування;

- *пасивний* маніпулянт – повна протилежність активному: прикидається безсилим й обмеженим; у цьому контексті активний престижистатор (маніпулятор) виграє, перемагаючи суперників, пасивний, вигравши, все ж терпить немовби поразку. Останній дає змогу першому думати і працювати за нього і таким чином отримує неперевершену перемогу;
- *змагальний* престижистатор сприймає життя як постійний турнір, нескінченний ланцюжок вигравань і програвань, де собі відводить роль пильного бійця: його надихає постійна битва, а всі інші – суперники і навіть вороги, реальні чи потенційні; він коливається між методами “собаки зверху” та “собаки знизу” і являє собою суміш пасивного й активного типів.
- *байдужий* маніпулятор прагне відмежуватися від контактів, його гасло: “Мені наплювати”, а методи впливу то пасивні, то активні.

Таким чином, філософія активного маніпулятора ґрунтується на владарюванні, пасивного – прагненні ніколи не викликати роздратування, змагального – намаганні виграти будь-якою ціною, інтерферентного – відкиданні турботи і відстороненні від світу [5].

Зрозуміло, що маніпулятор – це дуже зайнята особа, оскільки контролює інших, тому не все бачить і не відчуває того, що діється навколо. Такий спосіб життя непомітно робить його “сліпим”. У підсумку він спроможний захоплено говорити про красу зникаючого за горизонтом сонця, але у нього не здригнеться душа, коли побачить чаруючий захід сонця власними очима. Він втрачає здатність по-справжньому переживати, радіти, тому що стиль його життя ґрунтується на брехні, неусвідомленості, контролі й цинізмі (безвірі); тоді як в актуалізатора, навпаки, – на чесності, усвідомленості, свободі, довірі. Останній знаходиться у більшій безпеці порівняно з першим, адже розуміє власну унікальність, котра адекватно поціновується. Маніпулятор заганяє свою самобутність у глибину підсвідомого, наслідує, копіює, тиражує чийсь поведінковий моделі та карабкається вгору від однієї примарної вершини до наступної. Програвши той чи інший поєдинок, а швидше окрему битвочку, він відчуває, що втратив все. Актуалізатор сприймає життя як процес зростання, тому на поразки дивиться по-філософськи – спокійно і розважливо, як на тимчасові труднощі [2, с. 129–134].

Е. Шостром рекомендує спробувати зобразити людину графічно, у вигляді двох кіл – одне всередині іншого, де внутрішнє символізуватиме ядро душі, сутність, а зовнішнє – периферію її особистості. Контакти, на які здатні маніпулятори, максимально досягаються через зовнішній контур кола, а тому поверхові, не зачіпають душевних переживань людини. Мотивовані, емоційні взаємостосунки, на котрі повнокровно здатні лише актуалізатори природно стосуються внутрішнього духовного кола.

Отже, людина, котра у житті керується маніпулятивною стратегією увесь час прагне захищатися й виправдовуватися у будь-якій ситуації соціальної взаємодії. Вона використовує такі властивості суб’єктивно пережитого часу, як *минуле в контексті помилок, майбутнє для обіцянок, а теперішнє переважно зорієнтовує на оправдання* [4], роз’яснення чи обман інших у процесі обстоювання незавершених і навіть безглузких справ. Актуалізована особа, навпаки, є *діячем*, котрий реалізує кращі потенції в аурі добра, чесності, справедливості; вільно звертається до минулого та наближує

майбутнє й найголовніше – повнокровно живе теперішнім і примножує його кращі реалії.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Доценко Е.Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита / Е.Л. Доценко. – М.: ЧеРо, МГУ, 2000. – 344 с.
2. Психология и психоанализ характера. – Самара: БАХРАХ, 1997. – 640 с.
3. Чалдини Р. Психология влияния / Р. Чалдини. – СПб.: Питер, 2000. – 272 с.
4. Фурман (Гуменюк) О.Є. Психологія впливу: [монографія] / О.Є. Фурман (Гуменюк) О.Є. – Тернопіль: Економічна думка, 2003. – 304 с..
5. Шостром Э. Анти-Карнеги или Человек-манипулятор / Э. Шостром. – М.: Дайджест, 1994. – 128 с.

УДК 159.922.27

Фурман О. Є.

д. психол. н., професор кафедри
психології та соціальної роботи ЮФ
ТНЕУ

Шандрук С. К.

д. психол. н., професор кафедри
психології та соціальної роботи ЮФ
ТНЕУ

МАНІПУЛЯЦІЯ ТА ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЗАХИСТ

У психологічній науці [1-7] маніпуляцію здебільшого розглядають триаспектно: як соціально-психологічний феномен (що таке маніпуляція, коли вона виникає, для якої мети використовується, за яких умов дієва та ін.). Другий стосується того, що маніпуляція являє собою вузол, у котрому наявні аспекти психологічного впливу (перетворення інформації, проблема істини-неправди тощо). Третій спрямований на пізнання механізмів захисту від маніпуляції і прямує у сферу психології особистості, оскільки звертає увагу на внутрішньопсихічну динаміку, котра завжди пов'язана з процесами прийняття рішень, інтеграцією і дисоціацією. Вивчення маніпуляції у цьому аспекті висвітлює нові межі проблемного осмислення взаємопереходів між зовнішньою і внутрішньою активністю, зміщуючи предмет дослідження у площину загальної психології. Тому вивчення маніпуляції зачіпає широкий спектр актуальних питань – від фундаментальних, теоретичних до прикладних, емпірично-описових [1, 8, 9]. Від себе зауважимо, що істотним недоліком аналізованого феномена є його деструктивний вплив на особу. Початковий етап впливу завжди більшою чи меншою мірою загострює конкуренцію мотивів адресата та спричинює психологічну невпевненість людини в осмисленні задачної ситуації та прийнятті своєчасних зважених рішень.